

KANUNNÂME-İ ÂL-İ OSMAN'DA GEÇEN ARKAİK (ESKİCİL) KELİMELELER ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Fatih KAYA**

Özet

Osmanlı resmî belgelerinin dil özellikleri üzerine bugüne kadar farklı araştırmacılar tarafından çeşitli çalışmalar yapılmış olmasına rağmen hâlihazırda bu çalışmaların yeterli olduğunu söylemek güçtür. Çoklukla tarihçiler tarafından tarihî kaynak niteliği yönüyle ele alınan bu belgeler dil özellikleri bakımından yeterince incelenmemiştir.

Osmanlı resmî belgelerinin dili ile ilgili olarak farklı araştırmacıların resmî belgelerin farklı yönlerini ortaya koyan çeşitli çalışmaları olmuştur. Biz de bu çalışmamızda Fatih Sultan Mehmed tarafından hazırlanmış olan Kanunnâme-i Âl-i Osman'da geçen arkaik (eskicil) kelimeleri ele aldık.

Çalışmamıza Prof. Dr. Ahmet Akgündüz tarafından yayımlanmış olan Kanunnâme-i Âl-i Osman metnini tarayıp arkaik olarak değerlendirdiğimiz kelimeleri tespit ederek başladık. Ardından söz konusu kelimeleri alfabetik sıraya dizdik. Daha sonra Orhun Türkçesi metinlerinden başlamak üzere bu kelimelerin Türkçenin bütün dönemlerindeki kullanılışlarını şekil ve anlam açısından tespit ederek ilgili kelimeyi bu dönemlerdeki durumuna göre açıklamaya çalıştık.

Anahtar kelimeler: *Kanunname, arkaik kelime, Fatih Sultan Mehmed, Osmanlı resmî belgeleri, Tarihî Türk Şiveleri.*

---

* Bu çalışma bilimsel araştırma projeleri kapsamında Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

A Study on Archaic Words in Kanunnâme-i Âl-i Osman

Abstract

Although several studies have been conducted on Ottoman official documents by different reserchers until now, currently it is difficult to say that these studies are enough. These documents that assessed by mainly historians in terms of their historical sources have not been studied enough in terms of their language features.

There have been several studies that reveal different aspects of the official documents of different researchers with regard to the language of the Ottoman official documents. We have also studied archaic words which are used in Kanunnâme-i Âl-i Osman that prepared by Sultan Mehmed.

We started our by scanning the Kanunnâme-i Âl-i Osman text which published by Ahmet Akgündüz and identifying the words that we consider to be archaic. Then, we put the mentioned words in an alphabetical order. Then, we identified forms and meanings of these words by starting from Orkhon Turkish texts and we also tried to explain the words by examining their usages in terms of their forms and meanings in whole periods of Turkish Language.

Key words: *Kanunname, archaic words, Fatih Sultan Mehmed, official documets of Ottoman, Historical Turkish Dialects.*

Giriş

Osmanlı resmî belgelerinin dil özellikleri üzerine bugüne kadar farklı araştırmacılar tarafından çeşitli çalışmalar yapılmış olmasına rağmen hâlihazırda bu çalışmaların yeterli olduğunu söylemek güçtür. Çoklukla tarihçiler tarafından tarihî kaynak niteliği yönüyle ele alınan bu belgeler dil özellikleri bakımından yeterince incelenmemiştir.

Osmanlı resmî belgeleri ile ilgili yapılan dil çalışmalarından biri Mübahat Kütükoğlu tarafından hazırlanmış olan “Osmanlı Belgelerinin Dili” adlı kitaptır. Kütükoğlu bu eserinde Osmanlı resmî belgelerinde kullanılan yazı malzemeleri başta olmak üzere, yazı çeşitleri, belgelerde kullanılan alametler ve mühürlerin yanı sıra eserin adıyla daha çok ilgili olan bölümler gerek padişahın gerekse merkez ve taşrada olmak üzere devletin diğer kurumlarının birbirleri ile yaptıkları yazışmaların içerikleri ile ilgili incelemelerde bulunmuştur. Bu incelemeler kapsamında söz konusu yazışmaların çeşitleri, yazışmalarda kullanılan lakabların anlamları üzerinde durmuştur.

“Osmanlı Kanunnamelerinin Dili Üzerine” adlı çalışmasında Hasan Eren, Ömer Lütfi Barkan’dan nakille Osmanlıda yazıya geçirilmiş olan

kanunların sadece tarih araştırmalarında değil, dil araştırmalarında da kullanmak gerektiğini ifade etmektedir. Eren bu metinlerin Türk dili tarihi bakımından büyük bir değere sahip olduğunu dile getirmektedir. Bu ifadelerden sonra Eren söz konusu çalışmasında Barkan tarafından yayımlanmış olan bu metinlerde geçen (كوكل) veya (كوكول) şeklinde yazılmış olan ve Barkan'ın “gönül” şeklinde okuyup anlamını tespit edemediğini belirttiği bu kelimenin okunuğu ve anlamı üzerinde durmuştur (Eren1966: 172).

Osmanlı belgelerinin dili ile ilgili yapılmış bir diğer çalışma da Muhittin Eliaçık'ın “Osmanlı Belgelerinde Klişe Zarflar” adlı çalışmadır. Eliaçık bu çalışmasında binlerce Osmanlı arşiv belgesini taramış ve klişe hâlde kullanılan zarfları özenle ve titizlikle seçerek tanıklarıyla birlikte söz konusu çalışmasında göstermiştir (Eliaçık 2012: 92). Eliaçık'ın bir başka çalışması da Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kalıplaşmış Zarf, Sıfat, Edat vd. İfadeler” adlı makalesidir. Eliaçık bu çalışmada yine milyonlarca arşiv belgesinin her çeşidinden mümkün olduğunca yararlandığını belirtmiş ve kalıplaşmış olarak kullanılan kelimeleri tanıklarıyla birlikte ortaya koymuştur. Çalışmasında belgelerde kullanılan her kelimeyi değil yaygınlık kazanmış ve kalıplaşmış olanlarının seçilmesine özen gösterildiğini de söylemiştir (Eliaçık 2012: 1123).

Mevhibe Coşar ise “Osmanlı Kanunnamelerinde Söz Varlığının Niteliği” adlı çalışmasında Osmanlı arşiv belgelerinde önemli bir yere sahip olan kanunnameleri ele almış, kanunnamelerdeki kelimelerin kaynak dillerine göre yüzdeler oranlarını ortaya koymuş ve yine kelime ve kelime gruplarının yapısal özellikleri ile ilgili çeşitli tespitlerde bulunmuştur (Coşar 2008: 295).

Bu makalede Kanunnâme-i Âl-i Osman'da geçen arkaik (eskicil) çeşitli açılardan incelenmiştir. Çalışmanın başında kanunnameler ile ilgili bazı genel bilgiler verilmiştir.

İstanbul'un fethiyle birlikte “ebu'l-feth” ve yaygın bir deyişle de “fatih” unvanını alan sultan II. Mehmed Osmanlı Devleti'ni sadece bir imparatorluk yapmakla kalmamış, bu cihan devletinin teşkilât ve teşrifat kaidelerini ilk defa toplu bir mecmuada bir araya getiren bir kanun adamı olarak da tarihe geçmiştir (Özcan 2013: XI). Fatih, böylelikle kendisinden sonra gelecek nesillerini bağlayıcı şekilde toplu olarak yazılıp bir araya getirilmiş ve resmî olarak uygulamaya konmuş bir kanunname neşreden ilk müslüman hükümdar olma özelliğini de kazanmıştır (İnalçık 2001: 334).

Kanunnâme-i Âl-i Osman'da en bariz özelliği sade bir üslupla kaleme almış olmasıdır. “Gerçekten bir hatt-ı hümâyun yani padişahın yazılı emri olarak bizzat Fatih Sultan Mehmed'in ağzından kaleme alınan Kanunnâme metni oldukça sade ve açık olup XV. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin hususiyetlerini aksettirmektedir.” (Özcan 2013: XXV). İşte böyle sade ve anlaşılır bir üslupla kaleme alınmış olan bu metinlerde yer yer eski Türkçe döneminden kalma kelimelere de rastlanmaktadır.

Bir dilin tarihsel süreçte geçirdiği merhalelere bağlı olarak birtakım değişikliklere uğraması mümkündür. Türkçe gibi geniş bir coğrafyada uzun yıllar boyunca farklı kollara ayrılarak gelişen ve varlığını sürdüren bir dil için de bu durumun gerçekleşmesi beklenir. Fakat bu değişme ve gelişmelerin yanı sıra dil geçmiş devirlerde sahip olduğu bazı özellikleri muhafaza eder. Korunan bu öğelere, “arkaizm”, “eskicil öge”, “eskilik”, “eski biçim”, “eskil biçim” gibi adlar verilmektedir (Güneş 2013: 117).

Arkaizm ile ilgili olarak çeşitli kaynaklara bakıldığında aşağıdaki tanımlarla karşılaşılr.

Arkaizm, “1. Konuşulan ve yazılan dilde kullanımdan düşmüş eski söz ve deyim. 2. Kullanıldığı çağdan daha eski bir çağdan kalma bir biçimin, bir yapının özelliği (Türkçe Sözlük, 2005: 121).”

Arkaizm, “1. Kendi döneminden daha eski devirlerin izlerini taşıma. 2. Eskileri taklit. 3. Çok eski bir dönemden kalmış olan şeyle ilgili; aşnılık. 4. *ed.* Bugün kullanımdan kalkmış olan kelimelerle yazma ve söyleme durumu. 5. Bir yapının kullanıldığı çağdan daha önceki bir döneme ait özellikler taşıma durumu (Çağbayır 2007: 293).”

Eskilik, “Eskiden kalma; yazı ve konuşma dilinde artık kullanılıştan düşmüş olan, dilin daha eski veya tarihî devirlerine ait kelime, deyim ve şekiller.” (Korkmaz 2003: 85).

Eski biçim, “Kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel oldu, vb. (Vardar 2007: 93).”

Eskilik, “Bugün kullanılmayan veya eski biçim ve anlamıyla kullanılan herhangi bir dil birimi (Karaağaç 2013: 372).”

Mehmet Ölmez, yukarıda verdiğimiz tanımlara katılmamakta olup eskicil ögeyi “Bir dilde Eski Türkçeye karşılaştırıldığında, öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra sözlüksel biçimlerin de Eski-Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılmasıdır.” şeklinde tanımlar (Ölmez 2003: 135).

Çalışmamızda ele alcağımız kelimelerin birer arkaik unsur olarak değerlendirilmeleri eski Türkçedeki biçim ve anlamlarına yakın özellikler göstermelerindedir.

Kanunnâme-i Âl-i Osman'da Geçen Arkaik (Eskicil) Kelimeler

añaru [ET. añaru/anarı/iñaru/inaru/naru/oñarı/oñaru] Ona doğru, ona karşı anlamındaki bu kelime Orhun Türkçesi metinlerinde “añaru” şeklinde ve “ona karşı” anlamıyla kullanılmıştır (Orkun 1994: 760, Ergin 1998: 84, Aydın 2012: 112). Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kelime “iñaru” biçiminde bulunan kelime bu metinlerde “ileri, ileri doğru, peşinden, aşağı doğru, -den başka, -den itibaren, -e kadar, buraya, -e doğru” anlamlarıyla kullanılmıştır (Doğan, Usta 2014:143; Caferoğlu 2011: 86; Clauson 1972: 190). Karahanlı Türkçesi metinlerinde “naru” biçiminde bulunan kelime “bir yana, sonra, başka” anlamlarıyla kullanılmıştır (Eraslan, Sertkaya, Yüce 1979: 324). Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime “anarı” şeklinde geçmekte olup “öte taraf, ileriye doğru” anlamlarıyla kullanılmıştır (Toparlı, Vural, Karaatlı 2003: 9). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ise kelime “añaru, añarı” şekillerinde bulunmakta olup “öte, ileriye doğru, öbür taraf” anlamlarında kullanılmıştır (Dilçin 2009: 21). Kelime 17. yüzyıl metinlerinde de “añarı” biçiminde kullanılmış olup bu metinlerde “öte, öteye” anlamlarını ifade etmektedir (Tulum 2011: 279). Söz konusu kelimenin Kanunnâme-i Âl-i Osman'da geçtiği cümle şu şekildedir:

“..... şaÖbāninuñ evvelki gününden zabıt itmesiyle varup gelmesi dört aydan **añaru** geçmeye belki dahı tızde ola” (Akgündüz 2006: 510).

aşaga [ET. aşak/aşag/aşaga] Orhun Türkçesi ve Eski Uygur Türkçesi metinlerinde rastlanmayan bu kelimeye ilk olarak Divānū Lugāti't-Türk'te rastlanmaktadır. Divānū Lugāti't-Türk'te “aşak” şeklinde geçen kelimeye Kâşgarlı Mahmud “Oğuzcada dağ eteği” biçiminde anlamlandırmıştır (Ercilasun 2014: 560). Kelime Harezmi Türkçesi metinlerinde “aşag” ve “aşak” biçimlerinde geçerken “aşağı, alçak, alt, alçak gönüllü, mütevazı” anlamlarında kullanılmıştır (Ata 1997: 39; 1998: 24; Yüce 1993: 93). Kıpçak Türkçesi metinlerinde de “aşag” ve “aşak” şekilleriyle bulunan kelime söz konusu dönemde “aşağı” anlamıyla kullanılmıştır (Toparlı, Vural, Karaatlı 2003: 14). Kelime Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde “aşaga” şeklinde geçen kelime burada da “aşağı” anlamıyla kullanılmıştır (Dilçin 2009: 27). Kelime 17. yüzyıl metinlerinde de yer almakta olup “alt, alt yanında, altında”

anlamlarıyla kullanılmıştır (Tulum 2011: 295). Kelimenin Kanunnâme-i Âl-i Osman'da geçtiği örnekler aşağıdaki gibidir:

“... **aşağadan** gelen sabunun kalıbı ikiyüz dirhem olursa, satıla ... (Akgündüz 2006: 594).”

“...ve yaya ve müselleme rüsüm-ı kısmet eger yüz **aşağa** ola, kızatındur; mââdadası Óaskerİdür (Akgündüz 2006: 586).”

“Andan dahİ **aşağa** hâllü olursa, elli aqçe; andan dahİ **aşağa** ki, gâyetde fakİrÜ'l-hâl olursa, kırq aqçe cürm alına (Akgündüz 2006: 347).”

biregü [ET. biregü/birev] Orhun Türkçesi metinlerinde rastlanmayan kelime Eski Uygur Türkçesi metinlerinde “biregü” şeklinde geçmekte ve “biri, birinci” anlamlarıyla kullanılmaktadır (Doğan, Usta 2014: 91, Caferoğlu 2011: 43). Karahanlı Türkçesi metinlerinde kelime aynı şekilde geçmekte olup “bir, birisi, herhangi biri” anlamlarını ifade etmektedir (Eraslan, Sertkaya, Yüce 1979: 324; Borovkov 2002: 82). Harezmi Türkçesi metinlerinden Kısasü'l-Enbiyâ'da kelime “biregü” ve “birev” biçimlerinde geçmekte ve “biri, birisi” anlamlarını ifade etmektedir (Ata 1997: 110). Kelime Çağatay Türkçesi metinlerinde de geçmekte olup Niyazî'nin sözlüğünde kelimeye “bir kimesne demekdür” anlamı verilmektedir (Kaçalın 2011: 344). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde “biregi” ve “biregü” şekilleriyle yer almakta olup “bir kimse, başkası” anlamlarını ifade etmektedir (Dilçin 2009: 47). Clauson'da kelime “biregü” şeklinde geçmekte ve Clauson kelimeye “kendi başına, tek bir, (bazen) birkaç” anlamlarını vermektedir (Clauson 1972: 364). Kelimenin Kanunnâme-i Âl-i Osman'da geçtiği cümlelere örnekler aşağıdaki gibidir:

“Eger **biregünüñ** evine girse, *zinā* *kaşdına* olursa, evlü cürmin vire (Akgündüz 2006: 348).”

“Eger **biregü hamr içse**, Türk veyâ şehirlü olsa, qazı *taÓzİr* ura. İki ağaca bir aqçe cürm alına (Akgündüz 2006: 349).”

“Eger **biregünüñ Óavretin öpse** yâhûd dilese yâhûd yapışsa, qazı *taÓzİr* ura (Akgündüz 2006: 341).”

biti [ET. bitig] Orhun Türkçesi metinlerinde “bitig” şeklinde geçen kelime “yazıt, yazı, yazma, kitabe, kitap, mektup” anlamlarını ifade etmektedir (Aydın 2012: 158; Ergin 1998: 90). Eski Uygur Türkçesi metinlerinde “bitig” şeklinde geçen kelime “kitap, yazı, belge, vesika, vasiyetname” gibi anlamlarda kullanılmıştır (Doğan, Usta 2014: 94; Caferoğlu 2011: 45). Karahanlı Türkçesi metinlerinde kelime “bitig” şeklinde geçmekte olup “kitap, mektup, belge, yazılı kâğıt, yazı, yazmak, Oğuzcada muska”

anlamlarıyla kullanılmıştır (Ercilasun 2014: 590; Eraslan, Sertkaya, Yüce 1979: 94; Borovkov 2002: 83). Kelime Harezmi Türkçesi metinlerinde “bitig” şeklinde yer almakta ve “mektup, ferman, yazı, kitap” anlamlarıyla kullanılmaktadır (Ata 1997: 117; 1998: 71; Yüce 1993: 104). Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime “biti” ve “bitig” biçimlerinde geçmekte ve “kitap, yazı, mektup” anlamlarıyla yer almaktadır (Toparlı, Vural, Karaatlı 2003: 33). Çağatay Türkçesi metinlerinde kelime “biti” ve “bitik” şeklinde yer almakta olup kelime Niyazî'nin sözlüğünde “mektup, name, berat, hüccet” biçiminde anlamlandırılmıştır (Kaçalın 2011: 337-338). Eski Anadolu Türkçesi döneminde kelime “bitik” ve “biti” biçimlerinde kullanılmış olup bu dönem metinlerinde “yazılmış şey, mektup” anlamlarıyla yer almıştır (Dilçin 2009: 48). Kelime 17. yüzyıl metinlerinde de “biti” biçiminde ve “kâğıt, mektup, vesika” anlamlarıyla yer almaktadır (Tulum 2011: 444).

“**Biti** mütâla'â kılanlar taḥḫıḫ bilüp Óamel ideler (Akgündüz 2006: 393).”

“Şöyle bileler, **biti** mütâla'â kılanlar mazmûnun taḥḫıḫ bilüp Óalâmet-i şerİfe üzere iÓtimâd kıllalar (Akgündüz 2006: 573).”

dükeli [ET. tükel/tüketi] Orhun Türkçesinde kelimenin “tüketi ve tükel” şekillerine rastlanmaktadır. Anlam olarak da tüketi: tükeninceye kadar (Aydın 2012: 184); tükel: tam, tamamıyla (Orkun 1994: 872); Tekin de “tüketi” kelimesine “tamamıyla, baştan sonuna kadar” anlamını vermiştir (Tekin 1998: 112). Ergin de aynı kelimeye “bütün, tamamıyla tamamen, tüketerek, sonuna kadar” anlamlarını vermiştir (Ergin 1998: 117). Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de “tükel” kelimesi “tam, hepsi, tamamı, zarar görmemiş, dokunulmamış, mükemmel, eksiksiz, salim, esen” anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (Doğan, Usta 2014: 350). Caferoğlu, “tükel” ve “tüketi” kelimelerinin her ikisini de sözlüğüne almış ve “tükel” kelimesine “tam, tamamıyla, iyi bir hâlde” anlamlarını vermiştir (Caferoğlu 2011: 257). Kelime Divânu Lügati't-Türk'te “tam, tamamı, hepsi, tamamen” anlamlarıyla geçmektedir (Ercilasun 2014: 908). Yine Kutadgu Bilig'de “tamamen, bütün” (Eraslan, Sertkaya, Yüce 1979: 477); Atabetü'l-Hakayık'ta “tam” (Arat 2006: LXV); Borovkov'un söz varlığı çalışmasını yaptığı Kur'an tercümesinde “tügel” şeklinde ele alınan kelime “tamamen, tüm, bütün” anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (Borovkov 2002: 279). Kıpçak döneminde de kelime “tükel” şekliyle “mükemmel, tam, tamam” anlamlarıyla kullanılmıştır (Toparlı, Vural, Karaatlı 2003: 287). Harezmi dönemi eserlerinden Nehcü'l-

Ferâdîş'te aynı kelime “hep, bütün, tamamıyla” anlamlarıyla kullanımını sürdürmüştür (Ata 1998: 441). Eski Anadolu Türkçesi dönemine gelindiğinde kelimenin ön ses ünsüzünde meydana gelen tonlulaşma sonucunda kelime “dükel” şeklinde kullanılmaya devam etmiştir (Dilçin 2009: 86). Tulum'un 17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı adlı çalışmasında da kelime “dükeli” biçiminde ve “bütün, kamu, hep, hepsi, bitevi, cümle vb.” anlamlarıyla geçmektedir (Tulum 2011: 623). İlgili kelimeye Kanunnâme-i Âli Osman'dan şu örneği verebiliriz:

“Her ne ederse **dükeli** kadı ve subaşı ma'rifetile ede, ma'sâlîhde geregince mu'âvenet idüp kayuru vireler (Akgündüz 2006: 601).”

ķanda [ET. ķanda] Orhun Türkçesi metinlerinde rastlanmayan bu kelimeye Eski Uygur Türkçesi metinlerinde rastlanmaktadır. “nerede” (Doğan, Usta 2014: 165); Karahanlı dönemi metinlerinden Divânu Lügati't-Türk'te “yer için kullanılan soru kelimesi, nerede” (Ercilasun 2014: 682); Kur'an tercümesinde “nerede” (Borovkov 2002: 143) anlamlarında kullanılmıştır. Harezm dönemi metinlerinde de “nereye” (Ata 1998: 199); Kısasü'l-Enbiya'da “nere, nerede” (Ata 1997: 295); Kıpçak dönemi metinlerinde kelime “nerede” anlamıyla kullanımını sürdürmüştür (Toparlı, Vural, Karaatlı 2003: 125). Kelime Eski Anadolu Türkçesi döneminde de “nerede, nereye” anlamlarıyla kullanımını sürdürmüştür (Dilçin 2009: 137).

“... elinde olan nişanlı defterde olan ra'ÿiyetlerin her **ķanda** bulursa, ol yerüñ kaçızları ve subaşıları hûkm idüp gerü yirlerine getüreler (Akgündüz 2006: 498).”

“... varup kendiler ve adamları yürüyüp teftiş ideler, her **ķandaki** mevķuf timâr ve köye mezra'aya çiftlik ve nesne hâsil olur yer bulunursa hâsil alup ta'sarruf ideler (Akgündüz 2006: 392).”

“Ve **ķanda** dilerlerse yürüyeler diyü bunlardır ki zikrolunur (Akgündüz 2006: 413).”

“... ķul gönderüp her **ķandaysa** buldurup Anadolu'ya sürdürem ve oğlanların yeniçerilige alduram (Akgündüz 2006: 509).”

ķanğı [ET. ķanı] Kelime Orhun Türkçesi metinlerinde “ķanı” şeklinde “hani, nerede” anlamlarıyla geçmektedir (Ayдын 2012: 167). Kelime Uygur Türkçesi metinlerinde de aynı şekil ve anlamda kullanılmıştır (Doğan, Usta 2014: 165). Karahanlı Türkçesi metinlerinden Divânu Lügati't-Türk'te de aynı şekil ve anlamda bulunmaktadır (Ercilasun 2014: 682). Kutadgu Bilig'de de “ķanı” şeklinde geçen bu kelime yine burada da “nerede, hani” anlamında

kullanılmıştır (Eraslan, Sertkaya, Yüce 1979: 221). Reşit Rahmeti Arat, Atabetü'l-Hakayık üzerine yaptığı çalışmanın sözlük kısmında söz konusu kelimeye sadece “hani” anlamını vermiştir (Arat 2006: XXXIII). Borovkov'un yapmış olduğu söz varlığı çalışmasında da kelime “kanı” şeklinde ve “hani, nerede” anlamlarıyla geçmektedir (Borovkov 2002: 143). Kelime Harezmi Türkçesi metinlerinden Kısâsü'l Enbiyâ (Ata 1997: 295) ve Nehcü'l-Ferâdîş'te de aynı şekilde ve aynı anlamda geçmektedir (Ata 1998: 199). Kelime Kıpçak Türkçesi metinlerinde de “kanı” şeklinde ve “hani, nerede” anlamlarında geçmektedir (Toparlı, Vural, Karaatlı 2003: 125). Çağatay Türkçesi metinlerinde de bu kelime aynı şekil ve anlamla yer almaktadır (Eraslan 1999: 490; Karaağaç 1997: 507). “kanı” kelimesi ile ilgili Kanunnâme-i Âl-i Osman'da geçen örnekler şu şekildedir:

“Çavuşlar ile kâtibler **kanı** eski ise ana iÖtibâr olunur (Akgündüz 2006: 323).”

“Ve **kanı** dellâl ki, Öamilden uğurlayın altun şatacak olursa, dellâlî dellâlluğdan çıkarup ayruğ dellâlluğ etdürmeyeler (Akgündüz 2006: 442).”

“Her **kanısunuñ** vaÖdesi tamâm olmuş ola, anuñ gibi yerlere cemÖ olmuş kâfirlere harâc vazÖ ede, ala, gele (Akgündüz 2006: 509).”

“Emİnden ve şâhîb-i Öayârdan her **kanısunun** olursa ziyâde olmak lâzım degüldür (Akgündüz 2006: 535).”

katı [ET. katığ, katığdı, katığtı] Kelime Orhun Abideleri'nde isimden isim yapma eki ile türemiş şekli olan (Tekin 2003: 85) “katığdı” biçiminde “sıkıca” (Aydın 2012: 168; “sıkı, iyice” (Tekin 1998:104); “çok katı, pek sert, pek sıkı, çok kuvvetli, adamakıllı, iyice” (Ergin 1998: 101); “sağlamca, sıkıca, iyice” (Orkun 1941: 87) anlamlarıyla geçmektedir. Bunun yanı sıra Şine Usu Yazıtı'nın doğu yüzünün altıncı satırında kelime “katı” şeklinde ve “katı, sert, kavi” anlamlarında geçmektedir (Orkun 1994: 170). Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kelime “katığ” ve “katığı” biçimlerinde geçmekte, “katığ” kelimesine “sıkı, sağlam, sert, katı”, “katığ” kelimesine de “katı, sert, tiz, kuvvetli, sağlam, metin, korkusuz, bünyesi kuvvetli olan” anlamları verilmektedir (Doğan, Usta 2014: 170; Caferoğlu 2011: 171). Divânü Lugâti't-Türk'te kelime yine “katığ” şeklinde ve “katı, güçlü, sert, sıkı, bir şeyin katı olanı; katılık” gibi anlamlarda geçmektedir (Ercilasun 2014: 682). Kutadgu Bilig'de de aynı şekilde geçen kelime “katı, sert, çok” anlamlarıyla yer almaktadır (Eraslan, Sertkaya, Yüce 1979: 221). Borovkov'un çalışmasında da “katığ” şeklinde geçen kelimeye Borovkov “sağlam, güçlü,

sert, şiddetli, gaddar” anlamlarını vermiştir (Borovkov 2002: 149). Atabetü'l-Hakayık'ta da aynı şekilde bulunan kelimeye Arat “kuvvetli, pek, muhkem, sert” anlamlarını vermiştir (Arat 2006: XXXIV). Harezmi Türkçesi metinlerinde de “katiğ” şeklinde geçen bu kelime Mukaddimetü'l-Edeb'de “sert, sıkı, güç” (Yüce 1993: 136); Kısasü'l-Enbiyâ'da “katı, sert, güçlü, çok, güç, zor” (Ata 1997: 303); Nehcü'l-Ferâdîs'te “katı, çok, şiddetli, sert, hızlı, zor, güç, iyice, sağlamca, kötü” (Ata 1998: 206) anlamlarında kullanılmıştır. Kıpçak Türkçesi metinlerinde de kelime hem “kati” hem de “katiğ” biçiminde geçmekte ve “katı, sert, sağlam, çok fazla, aşırı, şiddetli, sert” anlamlarında yer almaktadır (Toparlı, Vural, Karaatlı 2003: 131). Çağatay sözlüklerinde kelime “katiğ” ve “katiğ” şekillerinde geçmekte ve “katı, sert, çetin, haşin, sağlam, güçlü” anlamlarında yer almaktadır (Kaçalın 2011: 640; Kara 2011: 347). Kelime Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinde “kati” biçiminde yer almaktadır ve “çok, çok fazla, pek şiddetli, iyice, sıkı, sıkı sıkı, gayet, ağır, acı, haşin, şiddetli, sert” anlamlarında kullanılmaktadır (Dilçin 2009: 141). Kelimenin Kanunnâme-i Âl-i Osman'da geçtiği cümlelere örnekler şu şekildedir:

“Eger hastalıktan veyâ pırlıktan za'ûf olup veyâ **kati** yoksulluktan gücü yetmediğinden ötürü çiftin bozsa, çerçilik ve arabacılık ve tahtacılık edersin deyü üşendirmeye (Akgündüz 2006: 351).”

“Ammâ **kati** gün olmayup kendi irâdetiyle limana girse tamâm gümrük vere (Akgündüz 2006: 418).”

key [ET. keğ] Orhun Türkçesi metinlerinde rastlanmayan bu kelime Eski Uygur Türkçesi metinlerinde “son, nihayet, çok fazla, sağlam, kuvvetli, şöhret, ün” gibi farklı anlamlarda ve “ked” şeklinde görülmektedir (Doğan, Usta 2014: 175; Caferoğlu 2011: 103). Divânü Lugâti't-Türk'te “ked” biçiminde bulunan kelime (Ercilasun 2014: 699) Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakayık'ta “ked” biçiminde geçmektedir (Eraslan, Sertkaya, Yüce 1979: 233; Arat 2006: XXXV). Kelime söz konusu eserlerde “bir şeyi nitelerken kullanılan kuvvetlendirme ve mübalağa zarfı, çok” (Ercilasun 2014: 699), “çok, iyi, iyice” (Eraslan, Sertkaya, Yüce 1979: 233), “pek, iyice, çok” (Arat 2006: XXXV) anlamlarında kullanılmışlardır. Kelime Harezmi Türkçesi metinlerinden Kısasü'l-Enbiyâ'da hem “key” hem de “keğ” şeklinde bulunmaktadır. “keğ” biçimi metinde “çok (pekiştirme edatı)” anlamıyla kullanılırken (Ata 1997: 312), “key” biçimi ise “sağlam, güçlü” anlamlarıyla yer almaktadır (Ata 1997: 330). Mukaddimetü'l-Edeb'de kelime “key”

biçiminde “çok, fazla” anlamlarıyla bulunmaktadır (Yüce 1993: 140). Kelimeye Yeni Tarama Sözlüğü'nde ise “çok, pek, gayet, pek çok, iyi, iyice, hakkıyla, uygun, layık, muvafık, doğru, yerinde, büyük, muhteşem” anlamları verilmiştir (Dilçin 2009: 148). Kanunnâme-i Âl-i Osman'da “key” kelimesinin geçtiği örnekler şu şekildedir:

“Bu bâbda **key** ihtiyât edüp malum bâbında harâccı olana mu'âvenet edeler (Akgündüz 2006: 510).”

“Ve buyurdum ki, ol yerüñ sancağı begi ve kâzîleri ve subaşları ve yerlerine turan adamları ve mahalle kethüdâları ve imâmları ve ulu ve kiçi, ihtiyât edüp **key** saşınalar (Akgündüz 2006: 616).”

kığirt- [ET. kıķır- > -t- (fiilden fiil yapma eki) kıķirt-] Eski Uygur Türkçesinde bu fiil “kıķır-” biçiminde ve “bağırarak, telaşla ve korku ile bağırarak, çağırarak, seslenmek, bağırarak” anlamlarında kullanılmıştır (Doğan, Usta 2014: 181; Caferoğlu 2011: 175). Karahanlı Türkçesi metinlerinde de “kıķır-” biçiminde bulunan fiil Divânü Lugâti't-Türk'te “yüksek sesle bağırarak” (Ercilasun 2014: 710), Kur'an tefsizinde “bağırarak, seslenmek” (Borovkov 2002: 162) anlamlarında yer almaktadır. Harezim Türkçesi metinlerinden Kıyasu'l-Enbiyâ'da kelime “kığır-/kığur-” şeklinde geçerken (Ata 1997: 332) Mukaddimetü'l-Edeb'de “kıķır-” biçimindedir (Yüce 1993: 141). Her iki eserde de kelime “bağırarak, çağırarak” anlamlarında kullanılmıştır. Kelime Kıpçak Türkçesinde “kığır-” biçiminde olup “bağırarak, çağırarak, emretmek” anlamlarındadır (Toparlı, Vural, Karaatlı 2003: 143). Kelime Clauson'da da “kıķır-” biçimiyle ve “yüksek sesle bağırarak” anlamıyla değerlendirilmiştir (Clauson 1972: 612). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde kelime “kığır-” biçiminde ve “çağırarak, davet etmek, seslenmek, haykırmak” anlamlarında kullanılmıştır (Dilçin 2009: 148). Söz konusu fiilin Kanunnâme-i Âl-i Osman'da de “-t-” fiilden fiil yapma eki ile türemiş biçimi olan “kığirt-” biçimi kullanılmış olup bu fiil “tall çağirtmek” anlamında kullanılmıştır (Çağbayır 2007: 2596). “kığirt-” fiilinin Kanunnâme-i Âl-i Osman'da geçtiği cümleler şu şekildedir:

“Eger yabanda *sıgır* veyâ *yund* veyâ *ķoyun* bulsalar, **kığirtmasalar**, bāy olursa cürm otuz aķçe; evsatü'l-hāl olursa yigirmi aķçe; faķır olursa on aķçe alına (Akgündüz 2006: 350).”

“Eger **kığirtsalar**, isıı bulunmasa, ķazıya vereler; ķazı saķlada (Akgündüz 2006: 350).”

“**kıgırtduğundan** soñra yiterse cürm yok, *emr-i şerÖ* ne ise öyle ola (Akgündüz 2006: 350).”

kiçi [ET. kiçig] Kelime Türkçenin en eski metinlerinden günümüze kadar varlığını sürdürmüş, Eski Anadolu Türkçesi döneminde kelime sonundaki “g” sesinin düşmesi sonucunda “kiçi: küçük” biçiminde kullanılmaya devam etmiştir (Üşenmez 2014: 431). Clauson’a göre kelime esasen “küçük” anlamında kullanılır fakat anlam genişlemesi sonucunda “yavru köpek” anlamında da kullanıldığı görülür (Clauson 1972: 696). Kelime Orhun Türkçesi metinlerinde “kiçig” biçiminde ve “küçük, az” anlamında (Aydın 2012: 170); Eski Uygur Türkçesi metinlerinde yine “kiçig” biçiminde ve “1. küçük, ufak, gençlik; 2. Ufak bir sikke” anlamlarında (Caferoğlu 2011: 109; Doğan, Usta 2014: 187); Karahanlı Türkçesi metinlerinde “kiçig” biçiminde ve “küçük, ufak, genç” anlamlarında (Ercilasun 2014: 719; Eraslan, Sertkaya, Yüce 1979: 255; Arat 2006: XXXVII; Borovkov 2002: 165) kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinde de kelime “kiçig” biçiminde olup “küçük, yaşça küçük, önemsiz” anlamlarında kullanılmıştır (Ata 1998: 241; 1997: 353; Yüce 1993: 145). Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelimenin biçimi çeşitlilik arz etmektedir. “kiçig, kiçik, kiçi, kiççi, giçi” biçimlerinde bulunan kelime Kıpçak dönemi metinlerinde “küçük” anlamında kullanılmıştır (Toparlı, Vural, Karaatlı 2003: 148). Çağatay Türkçesi metinlerinde de kelime “kiçik” biçiminde ve “küçük” anlamında yer almaktadır (Kaçalın 2011: 716; Kara 2011: 355). Kelimenin Kanunnâme-i Âl-i Osman’da geçtiği cümleler aşağıdaki gibidir:

“Mumhānemden ğayrı yerde mum dökülmeye ve şatılmaya ve büyük olan şalıbları ve **kiçi** şalıbları ve pāre mumları getirüp mumhānemde şatalar, ğayrı yerde şatmayalar (Akgündüz 2006: 457).”

“Saruhan vilāyetinüñ kazıları ve subaşılar ve sipāhileri ve yayaları ve müsellemleri ve raÖiyyetleri ve yörükleri ve kâfirleri ve müslümānları ve yahudileri fi’l-cümle ulusu ve **kiçisi** Saruhan eli tuzundan yeyeler, ... (Akgündüz 2006: 628).”

uğurla- [ET. oğrı] Kelime Eski Türkçe döneminden günümüze kadar Türkçenin bütün dönemlerinde kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde “oğrı” biçiminde ve “hırsız, yan kesici, haydut, yol kesen” (Caferoğlu 2011: 139; Doğan, Usta 2014: 240); Karahanlı Türkçesi metinlerinde aynı şekilde ve “hırsız” anlamında (Ercilasun 2014: 771; Eraslan, Sertkaya, Yüce 1979: 334; Borovkov 2002: 197); Harezmi Türkçesi

metinlerinde de kelime “oğrı” şeklinde ve “hırsız” anlamında (Ata 1998: 319; 1997: 473) kullanılmıştır. Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime biçim olarak çeşitlilik arz etmektedir. “oğrı, oğur, uğrı, uğur, uğuru, uvrı” şekillerinde kullanılan söz konusu kelime “hırsız” anlamında yer almaktadır (Toparlı, Vural, Karaatlı 2003: 203). İbni-Mühennâ Lûgati'nde kelime “oğru” biçiminde ve “hırsızlığı meslek edinen adam” anlamıyla geçmektedir (Battal 1997: 52). Kelime Çağatay Türkçesi metinlerinde “oğrı” şeklinde geçmektedir. Diğer Tarihî Türk şivelerinde olduğu gibi “hırsız” anlamındadır (Eraslan 1999: 545; Kara 2011: 369). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde kelime “oğrı, uğru, uğrı” şekillerinde yer almakta olup “hırsız” anlamında kullanılmaktadır (Dilçin 2009: 229). Kelime 17. yüzyıl metinlerinde de “oğrı” biçiminde kullanılmakta olup “yol kesici, hırsız, harami” gibi anlamlarda kullanılmıştır (Tulum 2011: 1407). Söz konusu kelime Kanunnâme-i Âl-i Osman'da “+IA-” isimden fiil yapma ekiyle türemiş biçimi olan “çalmak, sirkat etmek” anlamında kullanılan “uğurla-” biçimi bulunmaktadır. Kelimenin Kanunnâme-i Âl-i Osman'da geçtiği cümleler şu şekildedir:

“Eger *kaz ya ördek uğurlasa*, *kaızı taÖZİr ura* (Akgündüz 2006: 349).”

“Ve *dağlı kıyumcı ve altuncı ve şarrâf ki, mezkûr Öâmilden uğurlayıp* altını şatacağ olursa ki *şulum bula, dutup gereği gibi hağğından gele...* (Akgündüz 2006: 442).”

“*Zİrâ uğurlayacak ve şalb nesne şatılacak yer oldur* (Akgündüz 2006: 533).”

“*Ol kıyudan cevher ve çarhlardan cevher uğurlansa*, uğurladıklarını ellerinden alup, *sülüs-sülüsân idüp, sülüs kıyucu başının ve sülüsân âmilin ola* (Akgündüz 2006: 546).”

oñat [ET. oñat] Kelime ilk olarak Kıpçak Türkçesi sahasında ortaya çıkar. Kelimenin Kıpçak metinlerinde “oñat/onat” biçimlerinde ve “akıllı, uslu kimse” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir (Toparlı, Vural, Karaatlı 2003: 205). “oñat” kelimesinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde yaygın olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır. Dönemin değişik eserlerinde “uygun, münasip, doğru, iyi, sağlam, tam, mükemmel, gereği gibi, iyice, adamakıllı” gibi farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir (Erol 2008: 417). Kelime Kanunnâme-i Âl-i Osman'da de bu gibi anlamlarda kullanılmıştır.

“Ve *mezkûr şulum dağlı Öâmile yasağım bâbında oñat* vechile *muÖâvenet eyleye...* (Akgündüz 2006: 591)”

“*Terâzüyü oñat* gözedüp *veznini rast etdüre* (Akgündüz 2006: 533).”

“Hem sāhib-i Őayār dahİ gūmiři tartup alurken **oñat** gözleye (Akgündüz 2006: 534).”

otacılı [ET. otaçı] Kelime Eski Türkçe döneminde Eski Uygur Türkçesi metinlerinden beri kullanıla gelen “otaçı” isminden isimden isim yapma eki “+lu” ile türemiş olup Kanunnâme-i Āl-i Osman’da “hekim tedavisi gerektiren durum” anlamında kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde “otaçı” kelimesi “doktor, hekim, tabip” anlamlarında kullanılmıştır (Caferoğlu 2011: 144; Doğan, Usta 2014: 245). Karahanlı Türkçesi metinlerinde de kelimenin “otaçı” biçiminde rastlanmaktadır. Kelime gerek Divānū Lugāti’t-Türk’te gerekse Kutadgu Bilig’de “hekim” anlamında kullanılmıştır (Ercilasun 2014: 779; Eraslan, Sertkaya, Yüce 1979: 347). Atabetü’l-Hakayık’ta ise “tedavi etmek” anlamında kullanılmış olan “otala-” fiili geçmektedir (Arat 2006: L). “otaçı” kelimesine İbn-i Mühennâ Lûgati’nde “emci, tabip” anlamları verilmiştir (Battal 1997: 54). Harezmi eserlerinde söz konusu kelime “hekim, doktor, tabip” anlamlarında kullanılmıştır (Ata 1997: 499; Yüce 1993: 164). Kıpçak metinlerinde “otaçı, otçı, otala-, otla-” kelimeleri geçmektedir. “otaçı” kelimesi burada da “hekim” anlamında kullanılmıştır (Toparlı, Vural, Karaatlı 2003: 206). “otacılı” kelimesi aynı şekliyle Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde “hekimlik olmak, hekime muhtaç olmak” anlamlarında kullanılmıştır (Dilçin 2009: 176). Kelime Kanunnâme-i Āl-i Osman’da şu şekilde geçmektedir:

“Ve baş yarılıp qan çıksa otuz aqçe alına. Eger kemik çıkkısa, **otacılı** olsa, ol baş yaran bāy olup biñ aqçeye dahİ ziyādeye gücü yeterse, cürm yüz aqçe alına (Akgündüz 2006: 349).

öñdin [ET. öñdün] Kelime Orhun Türkçesi metinlerinde “öñdün” biçiminde geçmekte olup “doğu, doğudan” anlamlarını ifade etmektedir (Tekin 1998: 108). Kelime Uygur Türkçesi döneminde “doğu” anlamının yanı sıra “önde, ön, öndeki” anlamları kazanmıştır (Doğan, Usta 2014: 253). Karahanlı metinlerinde de aynı şekilde geçen kelime Divānū Lugāti’t-Türk’te “ön, önden, önceden” (Ercilasun 2014: 787), Kutadgu Bilig’de “önden, önceden” (Eraslan, Sertkaya, Yüce 1979: 362) anlamlarında kullanılmıştır. Kur’an tefsirinde ise kelime taradığımız metinde olduğu gibi “öñdin” biçiminde geçmekte olup “önce, önceden” anlamlarını ifade etmektedir (Borovkov 2002: 211). Harem döneminde de “öñdin” biçiminde rastlanan kelime “ön, önde gelen” anlamlarını ifade etmektedir (Ata 1997: 508). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde “öñdin/öñdün” biçimlerinde rastlanan kelime

“önce, ilk önce, önceden, önden, daha önce” gibi anlamları ifade etmektedir (Dilçin 2009: 180). Kelimeye 17. yüzyıl metinlerinde de aynı şekliyle tesadüf edilmekte olup “önde, önden” anlamlarını ifade ettiği görülmektedir (Tulum 2011: 1430). Kelime Kanunnâme-i Âl-i Osman'da de “önce, önceden, önden” gibi anlamları ifade etmektedir. Kelimenin geçtiği cümleler şu şekildedir:

“Varup bundan **öñdin** olıgelmiş kânun ve kâŖide üzre yasağ ede (Akgündüz 2006: 454).”

“Ve bundan **öñdin** kâfirlerle tohum ve çift verilmişdi (Akgündüz 2006: 463).”

“... her yılda vâkiŖ olan üzre yıl geçüp ekin vaᖓtı taŖyın olmazdan **öñdin** yazup dergâh-ı muŖallâma Ŗarz eyleyeler ki... (Akgündüz 2006: 470).”

“Bundan **öñdin** Favşanlı tuzı vaᖓ olunmazdan **öñdin** merhûm ve mağfûr dedem -tâbe serâh- zamânında yeyü-gelen vilâyetlerüñ hâlkı vakf olalı yemez oldılar deyü ᖓapuma anlatdılar (Akgündüz 2006: 626).”

sög- [ET. sögüş, söküş, sök-] Bu fiilin “sök-” şekline ilk olarak Eski Uygur Türkçesi dönemi metinlerinde rastlanmaktadır. Fiil bu dönemde “sövmek” anlamıyla kullanılmıştır (Doğan, Usta 2014: 289). Karahanlı Türkçesi metinlerinde de söz konusu fiilin hem “sök-” şekline hem de bundan türeyen “söküş (sövmek, sövüşme), söküş- (karşılıklı sövmek, sövüşmek), söktür- (sövmesi için birini zorlamak), söküğ (küfür, sövgü)” (Ercilasun 2014: 831-832; Eraslan, Sertkaya, Yüce 1979: 401-402); “sökül-, (sövlmek), söküñç (sövmek)” (Arat 2006: LVII) şekillerine de rastlanmaktadır. Ayrıca Kur'an tefsirinde de “sökül-” fiilinin “ayıplanmak, yerilmek” anlamlarında kullanıldığı da göze çarpmaktadır (Borovkov 2002: 237). Harezmi Türkçesi metinlerinde de “sövmek, küfretmek” anlamındaki “sök-” fiiline rastlanmaktadır (Ata 1997: 566; 1998: 378). Ayrıca, bu dönem metinlerinden Kısasü'l-Enbiyâ'da “sök-” fiilinden türemiş olan “söküñç” kelimesinin “lanet, bela, felaket” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir (Ata 1997: 566). Kıpçak metinlerinde “sövmek, küfretmek” anlamındaki söz konusu fiilin hem “sök-” hem de “sög-” biçimine ve bunların türevlerine rastlanmaktadır (Toparlı, Vural, Karaatlı 2003: 206). Yine Harezmi dönemi metni olan Mukaddimetü'l- Edeb'de ise bu fiil “sög-” biçiminde “sögmek, sövmek” anlamında kullanıldığı görülmektedir (Yüce 1993: 177). İbni Mühenna Lûgati'nde de kelime “sök-” şekli ve “sövmek” anlamıyla yer almaktadır (Battal 1997: 63). Çağatay metinlerinde de fiilimiz hem “sög- (sövmek)”

biçiminde (Kara 2011: 385) hem de bu fiilden türemiş olan çeşitli biçimlerle göze çarpmaktadır. “sögünç (sövgü), sögdi/sökdi (sövgü)” şekillerinin yanı sıra (Kaçalın 2011: 619-620), “sögünç (günah)” (Karaağaç 1997: 644), yine “sögünç (sitem, ayıplama, kötü söz söyleme)” (Eraslan 1999: 570) gibi kelimeler “sög-” fiilinden türemiş ve Çağatay metinlerinde çokça kullanılan kelimelerdir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de “sög-” fiiline “sövmek, küfretmek anlamıyla rastlanmaktadır (Karahana 1994: 409; Ergin 1997: 273). Fiile 17. yüzyıl metinlerinde de “şetm etmek, azarlamak, tedib etmek, başa kakmak, tâzir etmek” gibi anlamlarıyla rastlanmaktadır (Tulum 2011: 1608). Kanunnâme-i Âl-i Osman’da söz konusu fiil bir yerde “sövmek, küfretmek” anlamında kullanılmıştır. Fiilin geçtiği cümle şu şekildedir:

“Ve bir kişi bir kişiye *fuhs* ile **sögse**, *şerÖle taÖzİr* olup, kırk aççe cerİme alına (Akgündüz 2006: 328).”

süci [ET. Süçig] “süçi-” fiilinden türemiş bir isimdir. Eski Türkçe döneminden Osmanlı Türkçesi dönemine kadar kullanılmıştır (Erol 2008: 124). Orhun Türkçesinde “süçig” şeklinde yer alan kelime âbidelerde “tatlı, hoş” anlamında kullanılmıştır (Tekin 1998: 109). “süçig” kelimesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde “1. tatlı, lezzetli. 2. tatlı şarap” anlamlarında kullanılmıştır (Doğan, Usta 2014: 295). Karahanlı Türkçesi metinlerinden Divânü Lugâti’t-Türk’te kelime “süçig” şeklinde ve “her şeyin tatlı olanı, şarap” anlamlarında kullanılmıştır (Ercilasun 2014: 839). Kutadgu Bilig’de de aynı şekilde geçen kelime gurada “tatlı; içilecek şey, şurup” anlamlarında (Eraslan, Sertkaya, Yüce 1979: 411); AH’de “süçüg” şeklinde geçen kelime yine burada da “tatlı” anlamında (Arat 2006: LVIII); Kur’an tefsirinde de “süçüg” şeklinde geçen kelime bu metinde “tatlı, lezzetli” anlamında kullanılmıştır (Borovkov 2002: 241). İbni Mühenna Lûgati’nde kelime “süçü” ve “süçük” şekillerinde yer almış olup “tatlı” anlamında kullanılmıştır (Battal 1997: 64). Harezmi Türkçesi metinlerinden Kısasü’l-Enbiyâ ve Nehcü’l-Ferâdİs’te kelime “süçüg” şeklinde ve “tatlı, tadı güzel olan” anlamında kullanılmıştır (Ata 1997: 576; 1998: 384). Aynı dönem metinlerinden Mukaddimetü’l-Edeb’de ise kelime “süçi, süçüg” biçimlerinde yer alırken her iki şekil de “tatlı, hoş” anlamlarında kullanılmıştır (Yüce 1993: 179). Çağatay Türkçesi metinlerinde kelime “süçüg” biçiminde ve “tatlı” anlamıyla yer almaktadır (Karaağaç 1997: 648). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde “süci, sücü, süçi” şekillerinde kullanılmış olan kelime bu metinlerde “şarap, içki içme” anlamlarıyla kullanılmıştır (Dilçin 2009: 2007). 17. yüzyıl metinlerinde

de “süci” şeklinde geçen kelime “şarap, mey, bade, içki” anlamlarında kullanılmıştır (Tulum 2011: 1622). Kelime Kanunnâme-i Âl-i Osman'da “süci” şeklinde ve “şarap” anlamında geçmektedir. Örnek cümleler şu şekildedir:

“Gerek Menavişe gerek gayri **süci** olsun ve yerlü **sücisinden** dahİ olup-gelmiş âdet üzre gümrük alına... (Akgündüz 2006: 418).”

“Ve kâir fuçısın açup **sücisin** satsa, *Edirne* medresiyle elli medrede bir medre alına (Akgündüz 2006: 355).”

taşra [ET. taşra] Orhun Türkçesi metinleride kelime “taşra” şeklinde ve “dış taraf” anlamıyla yer almaktadır (Aydın 2012: 180). Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kelime “taşgaru, taşkaru, taşra” şekillerinde bulunmaktadır. Kelime bu dönem metinlerinde “dışarıya, dışarı doğru, dışarda, dışarı” anlamlarıyla kullanılmıştır (Doğan, Usta 2014: 312). Karahanlı dönemi eserlerinden Divânü Lugâti't-Türk'te kelime “taşra” biçiminde ve “dışarı” anlamında yer alırken (Ercilasun 2014: 861) Kur'an tefsirinde kelime hem “taşkaru” hem de “taşra” biçimlerinde yer almakta olup söz konusu metinde “dış, dışarı, dışarıdan” anlamlarıyla kullanılmıştır (Borovkov 2002: 254). Harezmi Türkçesi metinlerinde de kelime “taşkaru, taşgaru, taşra” şekillerinde geçmekte olup “söz konusu şekiller “dışarı, başka, dışında, dışarı” anlamlarıyla kullanılmıştır (Ata 1997: 602; 1998: 406). Kelime Kıpçak Türkçesi metinlerinde “daşra, taşarı, taşgarı, taşgaru, taşkara, taşkarı, taşkaru, taşra” gibi farklı şekillerde geçmektedir. Bütün bu şekillerin hepsi Kanunnâme-i Âl-i Osman'daki gibi ortak olarak “dışarı” anlamını ifade etmektedir (Toparlı, Vural, Karaatlı 2003: 264-265). Çağatay Türkçesi metinlerinde kelime “taşkarı” şeklinde olup “dış, dışarı, dışarıda” anlamlarını ifade etmektedir (Kaçalın 2011: 399; Kara 2011: 393). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde kelime “daşıra ve taşra” biçimlerinde “taşra, dışarı” anlamlarıyla kullanılmıştır (Dilçin 2009: 217). Kelime 17. yüzyıl metinlerinde de “taşra” biçiminde ve “dışarı” anlamında kullanılmıştır (Tulum 2013: 1706). Kanunnâme-i Âl-i Osman'da kelime “dışarı” anlamının yanı sıra o dönem başkent olan İstanbul dışındaki yerleri ifade etmektedir. Kelimenin Kanunnâme-i Âl-i Osman'da kullanıldığı cümleler şu şekildedir:

“Ve **taşradan** şatılmağ için süciden fuçı başına on beş aqçe alına (Akgündüz 2006: 355).”

“Sancak begleri **taşrada** otururlar (Akgündüz 2006: 320).”

“Ve **taşradan** koyun gelse boğazlansa, iki koyuna bir aqçe alına ve yerlü qaşab getirse boğazlasa, dört koyuna bir aqçe alına (Akgündüz 2006: 356).”

“Ve deñiz yüzinden gelen *menavişe* sücisinden gayrı ne qadar *süci* gelür ise, gerek içmek için olsun gerek satmaq için olsun, **taşra** çıkarduqdan soñra her *medreden* bir aqçe gümrük alına... (Akgündüz 2006: 382).”

yağılık [ET. yağı + lık] Kelime eski Türkçe “yağı: düşman” (Aydın 2012: 186) ismine isimden isim yapma eki olan “+IIK” ekinin getirilmesi ile yapılmıştır. Söz konusu kelime Kanunnâme-i Âl-i Osman’da “hâric-i memleket” anlamında kullanılmıştır (Akgündüz 1990: 130). “yağı” kelimesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de “düşman” anlamıyla kullanılmıştır (Doğan, Usta 2014: 381). “yağı” kelimesi Karahanlı Türkçesi metinlerinde de “düşman” anlamıyla kullanılmıştır (Ercilasun 2014: 940). Harezmi Türkçesi metinlerinde “yağı” ve “yağılık” kelimelerinin her ikisi de “düşman” ve “düşmanlık” anlamlarında kullanılmıştır (Ata 1997: 695; 1998: 765; Yüce 1993: 200). Kıpçak Türkçesi metinlerinde “yağı” kelimesi “düşman” anlamıyla kullanılmıştır (Toparlı, Vural, Karaatlı 2003: 306). Çağatay Türkçesi metinlerinde hem “yağı” hem de “yağılık” kelimeleri “düşman” ve “düşmanlık” anlamlarıyla yer almaktadır (Kara 2011: 415; Eraslan 1999: 601; Karaağaç 1997: 702). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de “yağılık” kelimesi “düşmanlık” anlamında kullanılmıştır (Dilçin 2009: 242). Söz konusu kelime Kanunnâme-i Âl-i Osman’da bir cümlede geçmektedir. Bu cümlede yukarıda da belirttiğimiz gibi “hâric-i memleket” anlamında kullanılmıştır. Söz konusu cümle şu şekildedir:

“Ve **yağılıkda** olan nesne sorulmaya (Akgündüz 2006: 528).”

yaraklı [ET. yaraklıq] Orhun Türkçesi metinlerinde kelime “yaraklıq” biçiminde olup “silahlı” anlamıyla kullanılmıştır (Aydın 2012: 187). Eski Uygur Türkçesi döneminde “yaraklıq” biçimine rastlanmayan kelimenin isimden isim yapma eki almamış biçimi olan ve “silah” anlamındaki “yarak” kelimesi bulunmaktadır (Caferoğlu 2011: 285). Karahanlı Türkçesi metinlerinde rastlanmayan bu kelime Harezmi Türkçesi metinlerinden Nehcü’l-Ferâdîs’te isimden isim yapma eki almamış biçimi “yarağ” şeklinde geçmekte olup “hazırlık, teçizat; takat, güç” anlamlarında kullanılırken (Ata 1998: 470) yine aynı dönem metinlerinden Kıyasü’l-Enbiyâ’da ise “yarağ: hazırlık, silah; güç, takat, imkân, fırsat vs.” ve “yarağlıq: silahlı” biçimleri ve anlamlarıyla yer almaktadır (Ata 1997: 707). Kıpçak Türkçesi metinlerinde

kelimenin yine isimden isim yapma eki almamış biçimleri olan “yarağ” “hazırlık” anlamında “yarağ” ise “hazırlık, silah” anlamlarında geçmektedir (Toparlı, Vural, Karaatlı 2003: 311). Çağatay Türkçesi metinlerinde kelimenin isimden isim yapma eki almamış biçimi Zebân-ı Türki'de “yarağ” biçimi “silah” anlamıyla (Kara 2011: 419), Lutfî Divanı'nda ise “yarağ” biçimi “hazırlık” anlamıyla kullanılmıştır (Karaağaç 1997: 707). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde kelime “yarağlı” biçiminde geçmekte olup “mücehhez, silahlı, hazırlıklı, hazır” anlamıyla kullanılmıştır (Dilçin 2009: 247). Söz konusu kelime 17. yüzyıl metinlerinde de “yarağlı” biçiminde geçmekte olup isimden isim yapma eki almamış biçimi olan “yarağ” kelimesine atfen “yarağlamak, yarağlanmış” anlamlarını ifade etmektedir (Tulum 2013: 1867). Kelimenin Kanunnâme-i Âl-i Osman'da da “silahlı, hazırlıklı” anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir. Kelimenin geçtiği cümle aşağıdaki gibidir:

“...ol yerüñ şancağı beği ve kaçızss ve subaşıssı ve sipâhîleri ve tımār erleri ve kethüdâları ve yerlerine turan adamları taht-ı hûkûmetlerine müteâllik olan yerlerden yarağlı adamlar çıkaralar ki gece konağlarında bekleyeler ve şarb derbendden dahî geçüreler ki, maluma nevâ-i zarar gelmeye... (Akgündüz 2006: 402)”

Sonuç

Arkaik kelimeler gerek bir milletin tarih ve kültürü açısından önemli olduğu kadar milletin fertleri arasındaki iletişimin tarihî seyri esnasındaki değişim ve gelişmelerin takip edilmesi açısından da önemlidir. Dönemine göre oldukça sade ve anlaşılır bir dille kaleme alınmış olan Kanunnâme-i Âl-i Osman'da hem anlam ve biçim değişikliğine uğramış hem de eski Türkçedeki biçimlerini muhafaza etmiş olan çok sayıda arkaik (eskicil) kelimeye rastlanmaktadır.

Tarağımız metinlerde on yedi tane isim ve üç tane de fiil olmak üzere yirmi adet arkaik kelime tespit ettik. Tespit ettiğimiz bu kelimelerin tamamı türemiş kelimedir. Söz konusu kelimelerin isim olanlarından “añaru, aşğa, biregü, kıanda, kıanğı, oñat, oñdin, taşra, yağılık” kelimeleri herhangi bir ses değişimine uğramamıştır. Ancak “biti, dükeli, kıatı, key, kıçi, atacılı, süci, yarağlı” kelimeleri ise çeşitli taranan metinlerin telif tarihine gelinceye kadar çeşitli ses değişimlerine uğramıştır. Kelimelerimiz arasında yer alan “kığırt-, uğurla- ve söğ-” fiilleri de yine ses değişimine uğrayıp biçimsel anlamda zaman içinde farklılaşan kelimelerimizdendir.

Bu çalışma, söz varlığı konusunda az sayıda çalışma yapılmış olan, başta kanunnameler olmak üzere, Osmanlı resmî belgeleri ile ilgili yapılacak dil bilgisi ve söz varlığı çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Özcan, A. (2013). Fatih Sultan Mehmed Atam Dedem Kanunu Kanunnâme-i Âl-i Osman. İzmir: Yitik Hazine Yayınları.

Akgündüz, A. (2006). Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri 1. Kitap Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Akgündüz, A. (2006). Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri 2. Kitap II. Bâyezid Devri Kanunnâmeleri. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş – Metin – Çeviri – Notlar – Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Caferoğlu, A. (2011). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Borovkov, A. K. (2002). Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII. – XIII. Yüzyıllar), Rusçadan Çevirenler: Halil İbrahim Usta & Ebülfez Amanoğlu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Battal, A. (1997). İbni-Mühennâ Lûgati. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Coşar, A. M. (2008), "Osmanlı Kanunnamelerinde Söz Varlığının Niteliği", 18. CIEPO Perspectives on Ottoman Studies, Varşova, Polonya, pp.295-302.

Ata, A. (1997). Nâsıru'd-dîn bin Burhânu'd-dîn Rabgūzî Kısaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. (1998). Nehcü'l-Ferâdîs III Dizin – Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Güneş, B. (2013), "Valeh Hacılar'ın Dilinde Arkaik Sözler", Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 2/4, s. 116-130.

Vardar, B. (2007). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Multilingual Yayınları.

Üşenmez, E. (2014). Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Ögeler. İstanbul: Akademi Kitapları.

Kanunnâme-i Âl-i Osman'da Geçen Arkaik (Eskicil) Kelimeler Üzerine Bir İnceleme

Aydın, E. (2012). Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor). Konya: Kömen Yayınları.

Kara, F. (2011). Muhammed Yağlıkub-ı Çingî Zebân-ı Türkî (Kelür-nâme) İnceleme – Metin – Dizin. Erzurum: Fenomen Yayınları.

Karaağaç, G. (2013). Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karaağaç, G. (1997). Lutfî Divanı Giriş – Metin – Dizin – Tıpkıbasım. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eren, H. (1966). “Osmanlı Kanunnamelerinin Dili Üzerine, 1. Gönül”, Reşid Rahmeti Arat İçin. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Erol, H. A. (2008). Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Orkun, H. N. (1994). Eski Türk Yazıtları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Doğan, İ. ve Usta, Z. (2014). Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı. Ankara: Altınpost Yayıncılık.

Parlatır, İ. (2009). Osmanlı Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Yargı Yayınları.

Eraslan, K. (1999). Mevlâna Sekkâkî Divanı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karahan, L. (1994). Erzurumlu Darîr Kıssa-i Yûsuf Yûsuf u Züleyhâ. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ölmez, M. (2003). “Çağataycadaki Eskicil Ögeler Üzerine”, Mustafa Canpolat Armağanı (Yay. hzl. A. Ata - M. Ölmez). Ankara: Sanat Kitabevi.

Tulum, M. (2011). 17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergin, M. (1977). Dede Korkut Kitabı II İndeks – Gramer. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eliçık, M. (2012). “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kalıplaşmış Zarf, Sıfat, Edat, vd. İfadeler”, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3, Summer, p. 1123.

Eliçık, M. (2012). “Osmanlı Belgelerinde Klişe Zarflar”. İdil Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, s. 92.

Kaçalın, M. S. (2011). Niyâzi Nevâyî'nin Sözlere ve Çağatayca Tanıklar. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kütükoğlu, M. (2013). Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yüce, N. (1993). Ebu'l-Ğāsım Cārullāh Maĥmūd bin ŐOmar bin Muĥammed bin Aĥmed Ez-Zamaĥşarī El-Ĥvārizmī Mukaddimetü'l-Edeb Ĥvārizm Türkçesi İle Tercümeli Şuşter Nüşhası Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Toparlı, R. ve Vural, H. ve Karaathı, R. (2003). Kıpçak Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arat, R. R. (2006). Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki Atabetü'l-Hakayık. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arat, R. R. (1979). Kutadgu Bilig III İndeks, İndeksi Neşre Hazırlayanlar: Kemal Eraslan & Osman F. Sertkaya & Nuri Yüce. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Clauson, S. G. (1972). An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. London: Oxford at The Clarendon Press.

Tekin, T. (1998). Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk. İstanbul: Simurg Yayınları.

Türkçe Sözlük. (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çağbayır, Y. (2007). Ötüken Türkçe Sözlük. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Korkmaz, Z. (2003). Gramer Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.